

Бібліотечка "Часи козацькі"

**НОВИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

**ВИПУСК
27**

Київ-2018

Науково-дослідний центр “Часи козацькі”
Українське товариство охорони пам’яток історії та культури
Центр пам’ятокознавства НАН України і УТОПК
Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
Інститут археології НАН України

**НОВІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАМ’ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

**Збірник
наукових статей**

Випуск 27

Київ – 2018

З М І С Т

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Моця Олександр (Київ) Аналіз Петром Толочком історичного поступу предків сучасних українців у середньовічні часи і тогочасні археологічні реалії.....	8
Мисько Юлія (Київ) Археологічні пам'ятки XVII – XVIII ст. на території Кисво-Печерської лаври за матеріалами Археологічної карти НКПІКЗ.....	14
Толкачов Юрій, Осадчий Руслан, Пономаренко Віталій, Колосов Юрій, Починок Ельвіра, Чміль Леся (Київ) Пізньюсередньовічна пам'ятка с. Лісники.....	20
Козюба Віталій, Чміль Леся (Київ) Нові археологічні пам'ятки ранньомодерного часу в Києві.....	27
Шерстюк В'ячеслав (Полтава), Прядко Олександр (Переяслав-Хмельницький) Городище козацької доби в смт. Оржиця Полтавської області.....	33
Харлан Олександр (Дніпро) Стара козацька січ в урочищі Шуровському: до питання локалізації.....	40
Івакін Всеволод, Чміль Леся, Павленко Сергій (Київ), Переверзєв Сергій (Біла Церква), Починок Ельвіра (Київ) Матеріали XVII–XIX ст. з археологічних розвідок 2016–2017 р. на території Вишгородського та Іванківського районів Київської області.....	47
Чміль Леся, Козюба Віталій, Борисов Артем (Київ) Нові археологічні пам'ятки XVII–XVIII ст. на Київщині.....	59
Борисов Артем, Коломісць Сергій, Павленко Сергій (Київ) Комплекс укріплень часів середньовіччя в середній течії р. Ірпінь (між с. Жорнівка та с. Дзвінкове Київської області).....	64
Векленко Віктор, Філімонов Дмитро (Дніпро) Археологічне закриття козацької Самарі XVI – XVII ст.....	71
Брель Ольга, Діденко Яніна (Чигирин) Стародавнє козацьке місто Крилів.....	79
Ягодинська Марина (Тернопіль) Дослідження східного бастиону Бережанського замку.....	87
Осадчий Євген (Суми) Укріплення Краснопільської фортеці за даними картографічних джерел XVII–XVIII ст.....	89
Прядко Олександр (Переяслав-Хмельницький) Укріплення XVIII ст. поблизу с. Келеберда на Черкащині.....	91
Михайлова Анастасія (Київ) Матеріальна культура українських козаків XVI–XVIII ст.....	96
Нечитайло Павло (Хмельницький), Чекановський Андрій (Київ) Нові знахідки керамічних люльок для куріння тютюну з розкопок у м. Городок Хмельницької обл. у 2017 р.....	104
Томашевський Андрій, Павленко Сергій (Київ) Особливості пізньюсередньовічної кераміки історичної Овруцької волості.....	108

Старенький Ігор, Нечитайло Павло (Кам'янець-Подільський) Колекція гудзиків з розкопок 2016 року на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському.....	110
Вілінов Юрій, Шишков Сергій (Запоріжжя) Середньовічні кам'яні важки з району с. Златопіль Запорізької області.....	113
Чигирик Наталія, Лищенко Алла (Чигирин) Монетний скарб XVII ст., знайдений на Чигиринщині.....	116
Шерстюк В'ячеслав, Коваленко Михайло (Полтава) «Скарб» солідів сер. XVII ст. з околиць Великих Сорочинців на Полтавщині.....	119
Векленко Віктор, Салуха Марина (Дніпро) До питання про трансформацію запорозьких натільних хрестів.....	125

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ластовський Валерій (Київ) Дмитро Байда-Вишневецький і Черкаси: міфи в історіографії.....	135
Куштан Дмитро (Київ–Черкаси) Михайло Пономаренко: «Скільки років Черкасам?».....	139
Ярмошик Іван (Житомир) Українські козаки в польсько-московській війні 1618 р.....	145
Крішан Акаш (Київ) Між Варшавою, Москвою і Батурином: правобережний козацький гетьманат та Запорізька Січ у 1684-1689 рр.....	149
Луняк Євген (Ніжин) Коліївщина очима Клода-Карломана де Рюльєра.....	153
Мірущенко Олександр (Запоріжжя) Конформізм та пасіонарність запорозької старшини у 1764-1775 рр.....	160
Бартош Алла (Київ) Прапор козацького полковника у збірці шведського музею. (Атрибутація та реконструкція подій).....	162
Кузьменко Анастасія (Київ) Історія зародження характерництва.....	167
Демедюк Марія (Київ) Бойове мистецтво козаків: історія та сучасне відродження.....	173
Губочкін Микола (Переяслав-Хмельницький) Кропивна козацька: історіографія та джерела.....	181
Жуковський Мирослав (Нікополь) Уходи Черкаського замку в середині XVI ст. в районі Базавлуцько-Томаківського межиріччя.....	186
Шараф-Уралі Олександр, Деркач Олег (Миколаїв) Історія Андріївського острова, що на Південному Бузі.....	195
Панченко Володимир (Київ) Печатки міст Правобережної України XVIII століття в колекції документів Олександра Чоловського (фонди Відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника).....	201

Сенченко Наталія (Київ)	
Церковні пам'ятки Супрасльського Благовіщинського чоловічого монастиря (XVI – XVIII ст.)	204
Руденко Володимир, Василенко Андрій (Чернігів)	
Чернігівський Троїцький Іллінський монастир доби Гетьманщини за результатами археологічних досліджень	209
Михесенко Наталія (Чернігів)	
Моніторинг температурно-вологісного режиму Катерининської церкви	214
Пільтяй Наталія (Батурин)	
Покровська церква Батурина у 1902 р. (на основі Клірових відомостей)	222
Брежак Олена (Київ)	
Пам'ятки, що ми втратили. Церква в ім'я Зачаття Святої Анни в с. Лишня Макарівського району	224
Нукало Надія (Чернігів)	
Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря: історія будівництва та відродження	229
Варивода Аліна (Київ)	
Священницьке облачення у богослужінні українських православних монастирів XVIII ст.	232
Попельницька Олена (Київ)	
Статуя Феміди та барельєф «Архангел Михаїл» з будівлі київського магістрату у зібранні Національного музею історії України	236
Мироненко Тетяна (Київ)	
Вкладна дарохранительниця 1762 р. козаків Романа Шекери і Василя Кукси у зібранні Національного музею історії України	242
Походяща Олена (Київ)	
Портрети польської шляхти з родинної колекції Браницьких	249
Берест Юрій (Охтирка), Осадчий Євген (Суми)	
Сталевий нагрудник з колекції Охтирського краєзнавчого музею	253
Задунайський Вадим (Львів)	
Місце кинджала у військово-прикладному бойовому мистецтві козаків початку XX ст.: причини, зміст і наслідки	255
Ратушна Марія-Анна (Київ)	
Види зброї і військового спорядження козаків XVII ст.	262
Майнгардт-Гоголь Наталія, Шпаковський Сергій (Хмельницький)	
Пам'яткоохоронна робота відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області (за результатами інвентаризацій об'єктів культурної спадщини у 1981-2016 рр.)	267
Чайка Володимир (Збараж)	
Збарзький замок XVII століття як об'єкт Національного заповідника «Замки Тернопілля» та центр популяризації історії козацької доби	274
Зборовський Анатолій (Ірпінь)	
Невідома могила на Поліссі	278
Хоменко Павло (Київ)	
Історія фортифікації НІАМ «Київська фортеця»	279
Семко Дмитро (Київ)	
Культурно-освітнє життя Київщини на сторінках «Київських спархіяльних відомостей» другої половини XIX – початку XX ст.	283

Філіпова Ганна (Київ)	
Кілька штрихів до образу князя О.Д. Меншикова у сприйнятті сучасників.....	290
Фещенко Марія (Київ)	
Політична діяльність Юрія Немирича.....	295
Булаєвська Наталія, Гоменюк Валентина (Київ)	
Подвижник і меценат української культури Є.Х. Чикаленко та його київські адреси.....	301
Рева Лариса (Київ)	
Джерела самотності Павла Полуботка.....	309
Якубова Тетяна (Київ)	
Матеріали про українське козацтво у виданнях фонду літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.....	316
Стахурська Анастасія (Ніжин)	
Лялька-мотанка у сучасних музейних колекціях України.....	319

ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Андрієнко Ліля (Київ)	
Мовне життя Києво-Могилянської академії в культурно-історичному контексті Бароко.....	325
Гончаренко Аліна (Київ)	
До історії походження назв українських страв.....	329
Єфименко Ірина (Київ)	
Назви козацьких поселень Слобожанщини (на матеріалі ойконімів Харківської області).....	336
Іваненко Олександр (Київ)	
Із кримських етимологій: Кайгадор – Provato – Киїк–Атлама.....	341
Лазаренко Олеся (Франкфурт-на-Одері)	
Літературні студії доби Козацтва у науковому доробку Вікторії Петрівни Колосової (до 95-річчя від дня народження).....	345
Марченко Тетяна (Київ)	
Назви спадків в українській мові (за матеріалами пам'яток XIV – XVIII ст.).....	350
Москаленко Лілія (Київ)	
Сотенна старшина в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683–1750 рр.).....	354
Матвійшин Ярослав, Якубова Тетяна (Київ)	
Розмаїта діяльність козакофіла Вацлава Жевуського (1785–1831).....	365
Радкевич Галина (Київ)	
Географічний простір українських народних дум та історичних пісень.....	374
Осінчук Юрій (Львів)	
Апостол апракос повний (Бибельський Апостол).....	379
Яценко Ніна (Київ)	
Козацька термінологія у романі Миколи Вінграновського «Северин Наливайко». 384	
Яцій Василь (Київ)	
До походження українських антропонімів (на матеріалі “Ресстру Війська Запорозького 1649 року”). XII ¹	387

ТЮРКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Білясва Світлана, Фіалко Олена (Київ)	
Вироби зі скла з Османських фортець Північного Причорномор'я	392
Пивоваров Сергій (Київ), Калініченко Віталій , Ільків Микола (Чернівці)	
Чорнильниці-каламарі з матеріалів досліджень Хотинської фортеці.....	398
Яшная Ольга (с. Опешное Полтавской области)	
История реставрации кровли Большой ханской мечети (Биюк Хан-Джами) в г. Бахчисарай.....	401
Пашаева Валида (Эрзурум)	
Следы древней культуры ткачества на исторической территории Азербайджана (до нашей эры).....	407
Казаніна Вієла (Мінск)	
Апісанне артэфактаў матэрыяльнай культуры казакаў у беларускім познетрадыцыйным фальклоры	414
Федорук Андрій (Чернівці)	
Походження, чисельність та організаційна структура підрозділів бойових слонів Османа II у Хотинській війні 1621 р.	425
Позняков Денис (Хотин)	
Османські військові підрозділи на території Хотинської нахіє у XVIII-XIX століттях: структура, чисельність, дислокація, символіка	431
Ковалець Тарас (Чернівці)	
Маловідомі козацькі й татарські конфесати із часів Жванецької кампанії 1653 року.....	440

ГІПОТЕЗИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Ковальський Юрій (Миколаїв)	
Руси і козаки	448
Петровський Анатолій (Південноукраїнськ)	
Невідома Січ	451
Титова Олена (Київ)	
Актуальні проблеми охорони культурної спадщини України та роль наукової громадськості в їхньому вирішенні.....	462

Олександр Харлан (Дніпро)
доцент Придніпровської державної академії
будівництва та архітектури,
кандидат архітектури

Стара козацька січ в урочищі Щуровському: до питання локалізації

У роботі на основі виявлених архівних джерел та пошуково-дослідницьких робіт представлено та введено у науковий обіг невідоме укріплення колишніх Вольностей Запорозьких. Відкритий об'єкт визначається автором як невідома Січ, яка існувала на березі Дніпра в Козацьку добу у Надпорожжі.

Ключові слова: *Стара Козацька Січ, Надпорожжя, Щуровська Січ, урочище Щуровське (Щуровок), р. Дніпро, Верхньодніпровщина, Дніпропетровщина.*

Вивчення військової справи запорозьких козаків, їх методів будівництва та влаштування військових поселень і мобільних таборів є актуальним завданням для науковців. На сьогодні проблемою навіть для фахівців є розуміння та реконструкція не лише особливостей окремих складових Січі (храм, майдан, курінь та інш.), а й їх місця й ролі в загальній структурі цього укріпленого містобудівного утворення. Певна проблема існує з баченням містобудівних структур всіх загальновідомих на сьогодні Січей. Винятком може бути лише Нова Січ, яка завдяки великій кількості виявлених джерел, після відповідних опрацювань має усі перспективи бути найдослідженішою в архітектурно-містобудівному сенсі. Проте, хотілося б торкнутися питання січезнавства, з іншого боку.

В офіційній історіографії існує усталена періодизація існування та розміщення Січей. Однак, іноді виявлені джерела дозволяють звернути увагу на окремі загальновідомі місця на мапі й віднайти нову невідому інформацію про історичні об'єкти, а можливо по новому інтерпретувати джерело і під іншим ракурсом його розглянути. Так сталося під час

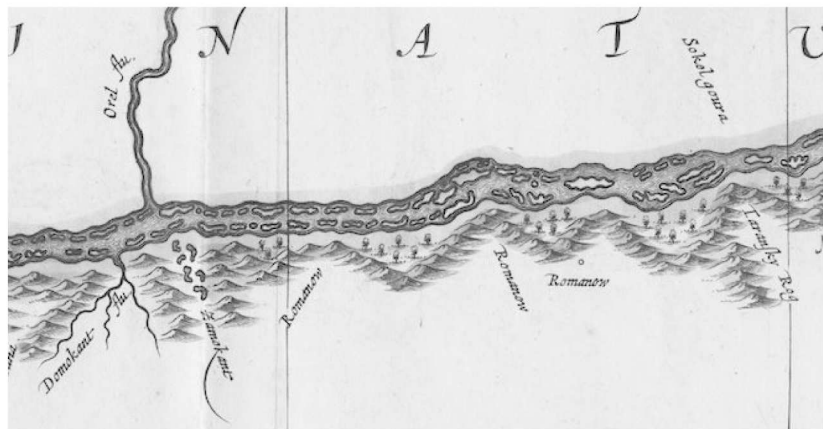

вивчення загальновідомої військової ради запорожців на Романовому кургані. Займаючись дослідженням особливостей давніх поселень та сакральних об'єктів на теренах колишнього Запорозжя ми не одноразово згадували про звичку запорозьких козаків влаштовувати на вищезгаданому кургані загальні збори. Завжди залишалося питання «Чому саме в цій місцевості відбувалися ради запорожців?» [1, с. 85-98].

Розвідки останніх років дозволили зосередити увагу на території пов'язаній з живанням термінів «Романов», «Романов курган» і «Романов пагорб» в працях дослідників і підняти питання місця локалізації вказаного об'єкту. Виявилось що це не просте завдання. В свою чергу до наукового обігу було введено картографічне джерело, яке вірогідно проливаючи світло на поставлене питання але піднімало наступне питання.

Основним завданням даної роботи є ознайомлення з об'єктом, відкритим автором, відомим лише з архівних джерел і не локалізованим точно на місцевості, короткий розгляд джерельної бази, її аналіз та спроба визначення місця розташування даного фортифікаційного об'єкту.

Слід вказати, що в працях багатьох дослідників Вольностей Запорозьких можна зустріти згадку про топонім «Романов» або «Романков». Першим з відомих дослідників, хто згадує Романов пагорб є Г.Л. де Боплан, що мешкав в Україні з 1620-х по 1630-і рр. Він писав про

місцевість де знаходиться Романов пагорб: «Большой холм, где по временам сходятся казаки для совещания и для сбора своих войск. Это очень удобное место для построения на нем города» [2, с. 11], або: «...Сие место весьма красиво и удобно для постройки города. Ниже находится остров, имеющий пол мили в длину (приблизно 2,2 км – О.Х.), 150 шагов в ширину (більше 450,0 м – О.Х.), затопляемый весною водопольем. Он также называется Романов и служит пристанищем для рыбаков...» [3, с. 17]. Саме Боплан вперше вказував, що запорожці мали звичку влаштовувати тут свої військові ради. Дана традиція існувала певний час. В першій чверті XVII ст. вона вже відома (за Бопланом). Одна з відомих рад на Романовому (Романковому) кургані датується березнем 1659 року. Саме на ній запорожці вирішували питання про будівництво церкви на Чортомлицькій Січі [4, с. 61].

Що являли собою пагорб і острів з даного опису важко уявити. Де саме вони розташовувалися і яким чином проводилися тут козацькі ради залишається питанням. При вивченні мапи того ж Боплана, припала до уваги доволі велика ділянка правого берега Дніпра де дослідник наводив топонім «Romanov» (Рис. 1). Ця ділянка тягнеться від місця впадіння в Дніпро притоки «Zamokant» (зараз гирло річки Самоткань в межах міста Верхньодніпровськ Дніпропетровської області) до місцевості під назвою «Taransky Rog» (дослідники ототожують назву «Таранський Ріг» з поселенням Таромське, що розташовується на теренах су-

часного міста Дніпро). На якій саме ділянці вказаної відстані, що по прямій дорівнює 42,0 км, відбувалися збори запорожців й досі доволі дискусійне питання. Зрозумілим є те, що в часи перебування Боплана в Надпоріжжі продовжувала існувати традиція на вищезгаданому місці - з якихось причин тут відбувалися загальні збори запорожців.

Про перебування козацької громади на Романовому кургані відомо з «Предання о Козарах», записаного П. Кулішем і опублікованого в 1856 р. [6, с. 150].

Феодосій Макаревський в своїй відомій праці «Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII ст.» наводить кілька цитат зі згадкою про Романов курган. Як от: «На Романовом кургане... они (козаки – О.Х.) жили свободно и безопасно, часто большими ватагами сходились и съезжались на эти места для общих советов и совещаний, день открытого моления и богослужения; здесь казаки были сильными и крепкими; в неоднократных стычках легко били и побеждали татаров, даже в огромных массах» [4, с. 50].

Романків курган та острів, з такою ж назвою, згадує у своїй праці Д.Яворницький [5, с. 34-35]. Даючи свою прив'язку кургану і відповідно острову до слободи Романкове, вчений наводить опис даних об'єктів, вказуючи, що Романків курган – це не один курган, а дванадцять (за його твердженням вони розташовувались колом, утворюючи невеличкий майдан в середині), а острів Романків – то вірогідно Великий острів (у порівнянні з наведеною Бопланом довжиною півмилі і півтораєста кроків ширини, у Яворницького отримує довжину дві версти (2,13 км – О.Х.) і одну версту ширини (1,06 км – О.Х.)). Місце розташування Романового кургану дуже важливе, оскільки на думку Д.Яворницького саме з прив'язкою до нього слід локалізувати одну з давніх культових споруд запорожців².

Містечко Романково і Романківський курган у своїй праці кін. XIX ст. згадував польський дослідник М.Дубецький [13, с. 389-390], вказуючи, що «цей «курган» - це саме старе поселення низовиків і вірогідно, тут була перша їхня Січ, посилаючись на відсутність джерел дослідник вказував на народні перекази, що довгий час зберігали інформацію про «давнє попелище» серед мешканців краю. Він вказував на звичку запорожців збиратись «на раду» на даній місцевості навіть після виникнення Січі за порожистою частиною Дніпра.

На поч. XX ст. відомий дослідник М. Слабченко, посилаючись вже на працю Дубецького приділив увагу Романковому кургану, називаючи його містечком та надаючи йому певного стратегічного значення [9, с. 413] знову звертаючи увагу на невизначені та документально не доведені запорізькі оповідання.

З прив'язкою до слободи Романкове місце розташування кургану і острова пізніше розглядали романківський краєзнавець Ф. Сокурєнко (беручи за основу місце розміщення мобільної церкви в районі сучасної вул. Молдавської в Кам'янському) [1; 7, с. 14], дослідник залишків козацьких укріплень П. Мусієнко в 1965 році [8, с. 147], що писав про козацький табір – великий курган в Романкові на високому крутому березі Дніпра. Сучасна дослідниця історії Кам'янського Н. Буланова в своїх працях приділила багато уваги історії села Романкового. Згадки, про те що запорозькі козаки проводили на Романковому кургані загальновійськові ради, призвели її до думки, що це є побічним свідченням існування поблизу Романкового кургану укріпленого перевалочного пункту, в якому можна було знайти питну воду, продовольство, свіжих коней [7, с. 12]. Дослідниця, посилаючись на вище згадану працю М. Слабченка, вказує, що Романово і Романов Курган, були фобургами (з французького – не справжнє місто, передмістя) невеличкого укріпленого містечка, обнесеного ровами і посиленого винесеними вперед охоронними бекетами [10, 55-56]. Ми, вказуючи про сміливість даної заяви, говорили про її не безпідставність при виявленні та опрацюванні відповідних джерел.

Опрацювання низки праць дослідників довело, що місце розташування об'єктів «Романов», «Романов курган» і «Романов острів», про які писав Боплан залишається дискусійним. Також,

¹ Як бачимо, за Яворницьким Романків острів мав приблизно ту ж довжину як і у Боплана, а от ширина збільшилася вдвічі;

² Свято-Миколаївську церкву було збудовано в 1740 р. у часи Нової Січі;

зустрічається низка об'єктів, які використовують дослідники в своїх працях, починаючи з Д.Яворницького і закінчуючи сучасними кам'янськими та романківськими істориками та краєзнавцями – «Романкове», «Романків курган» і «Романків острів», з прив'язкою до відомого сьогодні села Романкового, яке територіально знаходиться зараз у складі міста Кам'янське (історичну назву повернуто недавно, довгий час поселення було відоме під назвою Дніпродзержинськ). Ускладнюється проблема з локалізацією місць розташування антропогенними перетвореннями 1950-1970-х рр., що відбулися на місцях можливої локалізації.

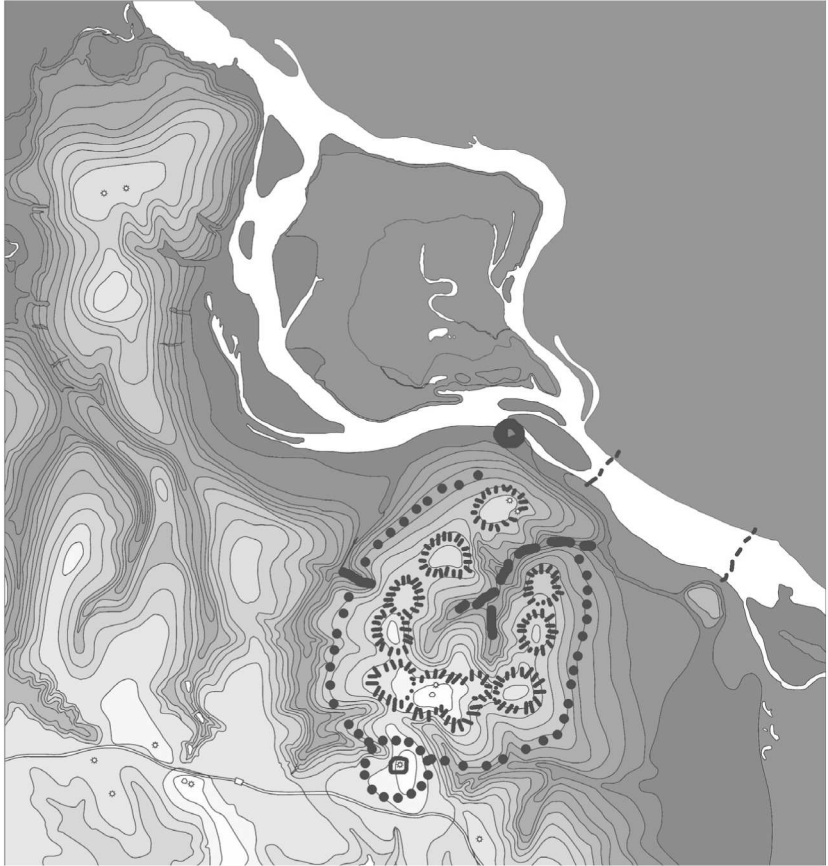
Враховуючи вірогідність варіації трактування джерел, ми припустили розміщення комплексного об'єкту «Поселення – Пагорб (курган) – Острів» в місці, яке не відоме на сьогодні [1]. Посилаючись на згадані джерела, щодо опису розташування Романкового острова і кургану, ми піднімали питання щодо різного трактування місця локалізації

об'єктів. Спочатку, згадували Боплана, який ведучи мову про Романов пагорб «...Сие место», вказував місце розташування острова «...Ниже находится остров...» [2, с. 17] з можливістю трактування місця локалізації у прив'язці до позначки рельєфу, чи до течії річки. Потім, наводили матеріали Ф. Макарєвського, які ним використовувалися при описі місця розташування слободи Шошенівки (Сошенівки), що існувала на березі Дніпра: «...В славных, роскошных и богатых дачах запорожского казачества урочище Щуровка, Щуровок при Днепре, не далеко от знаменитого и для запорожцев вечно-памятного Романова Кургана...» [4, с. 333], в яких дослідник, використовуючи термін «не далеко», в даному випадку не уточнював відстань. Однак, в іншому місці при описі села Петровське, Феодосій об'єднує два вищенаведені топоніми, ніби вони розташовувались поруч: «В 1745-1750 годах на Семенов день, в урочище Щуровке, при Романовом кургане...» [4, с. 199].

В ході проведених нами досліджень сьогодні достеменно відоме місце розташування колишньої слободи Шошиновка (Сошиновка) і урочища Щуровка (Щуровок), тому з врахуванням наведених даних і існуючими в науковій літературі твердженнями відносно місця розташування Романового пагорбу, Романового кургану і острова з такою ж назвою, виникає припущення про ймовірність місця розташування військових рад козаків в місці, яке взагалі не розглядалося досі дослідниками.

Тут в нагоді стає джерело опубліковане нами вперше у вищезгаданій праці (Рис. 2) [1, с. 85-98]. На відомій мапі др. пол. XVIII ст. італійця Річчі Заноні [11, с. 54-56]³ в місці Щуровського урочища на березі Дніпра позначено укріплення під написом «St. Kozas. Sicza» (Стара Козацька Січ) [12]. На даному етапі не маючи відповіді про місце розташування Романкового пагорбу, спробуємо піти від зворотного і акцентувати увагу щодо місця розташування іншого об'єкту що потрапив у поле нашого зору.

Для виконання локалізації ймовірного місця розташування позначеного на мапі Річчі Заноні укріплення спробуємо залучити картографічні джерела XVIII-XX ст., які допоможуть уточнити втрачену містобудівну ситуацію і природний ландшафт до часу виникнення рукотворного Дніпродзержинського водосховища на Дніпрі.

Низка картографічних джерел XVIII, XIX, XX ст. доводять, що місцевість «Романов» (за Бопланом) має доволі виразний рельєф. Берегова смуга Дніпра суттєво змінилася. Фактично всі можливі ділянки мисовидних утворень на яких вірогідно розмішувалася Січ Стара

³ Друкований варіант цієї карти (поч. XX ст.) зберігається у фондах Херсонського обласного краєзнавчого музею. Карта Заноні відтворює історію краю, допомагає визначити місце розташування різних об'єктів, історичні назви річок, озер та ярів;

козацька на сьогодні опинилися під водою. А таких ділянок за старою картографією було чимало. До стратегічної складової існування комплексного об'єкту під назвою «Романов» (Пагорб (Курган) – Острів – Укріплення (Поселення) вважаємо доцільним додати ще й сакральну складову. Звичка збиратися в певному місці, навіть у час коли тут вже нічого не нагадувало про Січ доводить, що дана територія (об'єкт) являла собою сакральне місце, на якому довгий час існувала традиція зібрання і вирішення важливих питань.

Вивчаючи специфіку рельєфу і враховуючі вище згадані особливості і специфіку об'єкту ми звернули увагу на величезний пагорб на правому березі Дніпра. Його розрізає величезна балка (на мапі XVIII ст. позначена як «Овраг Богін») і майже по правильному колу утворює менші пагорби з курганными групами на найвищих позначках рельєфу. В свою чергу іншими балками даний Пагорб-Гора відмежовується від високого правобережного масиву. Стародавня назва балки, рельєф місцевості дозволяють сконцентрувати увагу дослідників на даний об'єкт в певному ракурсі. До того ж за картографією XVIII ст. один з буераків (див. на схемі рисунку 3) має назву «Романов»!

З урахуванням вище викладених спостережень і віднайдених джерел на схемі (Рис. 3) пропонуємо своє бачення місця розташування комплексного об'єкту «Романов» з численними складовими, дослідження яких складатиме перспективні вектори пошуку і доведення даної гіпотези на майбутнє.

Місцевість позначена на мапі знаходиться на межі сучасних Верхньодніпровського і Криничанського районів Дніпропетровської області. Зараз на його північно-західному боці розташовується селище міського типу Дніпровське Верхньодніпровського району, а на північно-східному боці селище міського типу Аули Криничанського району.

Величезний дніпровський мис на сьогодні втратив контур берегової лінії, однак збережена конфігурація давніх балок, завдяки яким утворено комплекс пагорбів, що розташовуються майже по колу. Балки Щуровська і Бакуліна⁴ відмежовують пагорб від навколишніх прилеглих пагорбів. Овраг Богін перетинає мисову гору в середині. Товстими крапками виділено коло навколо пагорбів. Саме цей об'єкт Пагорб пропонуємо називати «Романов Пагорб (Гора)».

На схемі добре видно три вказані балки. Окремі пагорби, що йдуть по колу також позначено контуром. До того ж, темними лініями виділено балку «Овраг Богін» і «Романов буерак» (з західного боку). Товстою чорною крапкою позначено місце вірогідного розташування Старої козацької Січі, яка за нашим баченням являла окрему складову комплексу «Романов» (місце локалізації – колишній «Корбинський кар'єр» на теренах смт Дніпровське). Умовно ми її називаємо Щуровською, оскільки місцина берегової смуги мала історичну назву Щуровське урочище (Щуровок).

Заслужують на увагу місця колишніх переправ через Дніпро, що позначені пунктирною лінією. Це місцевості колишньої слободи Шошиновки і мису в районі сучасного смт Аули. Зокрема говорячи про Аульську переправу слід згадати думку М.Слабченка, який наводив опис містечок-фобургів, згадуючи що політика російського уряду для зломлення значення Січі та її фобургних містечок, вже віддавна, від 1648 року призвела до заснування городків вздовж Дніпра навпроти запорозьких містечок. І дійсно, згідно з параграфом 20 Коломацьких пунктів, проти Кодака, на р. Самарі, Орелі, Берестовій і Орчику мали побудуватися «городки», а Гетьманщина зобов'язувалася дати для них відповідну кількість людей (Величко, Летопись, III, 50). Саме на лівому березі Аульської переправи було влаштовано Біркутський ретраншемент на березі озера Біркут (зараз під товщею рукотворного водосховища). До того ж, акцентуючи увагу на назву «Аули» слід згадати східну традицію у влаштуванні окремих складових козацьких Січей пов'язаних з торгівлею. Місце розташування в урочищі Щуровому ярмарку на Семенів день (1 вересня) куди приїздили київські купці і кременчуцькі торговці, що скупляли у запорожців скот, рибу позначено на схемі тонкою пунктирною

⁴ Назви балок взято за картографією XVIII ст.

лінією в гирлі «Оврагу Богін». Вірогідним є виникнення назви поселення «Аули» від колишньої торгівельної частини Січі «Гасан-Баші».

Для зручності орієнтування у просторі ми нанесли на схему трасувальну вісь сучасної залізниці.

Таким чином, слід наголосити на існуванні кількох об'єктів відомих з джерел і дослідницьких розвідок. На даному етапі наших спостережень слід розрізнити дві варіації назв комплексного об'єкту – «Романов» і «Романков»! На пропонованій нами схемі мова йде про «Романов Пагорб (Гору)» відомий з праці Гійома де Боплана XVII ст. Саме вказане місце відповідає низці факторів, які дозволяють ототожнювати об'єкт з історичним комплексом де існувала традиція проведення загальних зборів козаків. Завдяки властивостям ландшафту, місцю розташуванню, низці виявлених окремих складових дана територія цілком вірогідно могла використовуватись як певний сакральний простір.

В наслідок антропогенного чинника протягом XX ст. відбулися жахливі зміни довкілля. Після створення Дніпродзержинського водосховища в 1961 р. як правий так і лівий береги втратили величезні території, унікальні за природними особливостями острови зникли під пругом води, велика кількість пам'яток виявлених на швидку руку миттєво стали недосяжними для археологів. Історія виникнення та існування населених пунктів в даній місцевості мало досліджена, більш того пошуки та вивчення ускладнюються новоствореним штучним середовищем, яке не дозволяє навіть уявити колишній природний вигляд місцевості. Тому, навіть після аналізу виявлених джерел їх важко співставити з існуючим середовищем, прослідкувати певні особливості для кращого розуміння.

На сьогодні актуальним є питання дослідження історичних прибережних ділянок, що знаходяться під водою. Для перевірки правильності наших бачень пошуки окремих складових комплексу «Романов» продовжуються. Вже відбулося кілька експедицій істориків і краєзнавців «У пошуках Романового кургану», «В пошуках втраченої Січі», розпочато зйомку документальних фільмів за даними темами. Готується експедиція зі сканування dna русла річки на мисовидних утвореннях. Це дозволить підготувати ґрунт для подальших ретельних досліджень.

Питання про час спорудження та існування Січі потребує ґрунтовнішого дослідження. В нагоді стануть не лише ретельні пошуки нових джерел, а й археологічні дослідження.

Сьогодні в історіографії існують сталі погляди на часи будівництва та існування Запорозьких Січей, їх періодизацію та місця розташування. Проведена розвідка дозволить поглянути під іншим ракурсом на усталену традицію і можливо відновити втрачені на сьогодні дані та доповнити знання про Козацьку добу в Україні і започаткувати нові вектори досліджень для істориків, археологів та краєзнавців.

Джерела та література

1. Харлан О.В. До питання локалізації місцезнаходження та архітектурно-містобудівних особливостей храмів села Романково // Січеславський альманах. Збірник наукових праць з історії українського козацтва. № 7. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 85-98.
2. Боплан Г. Описание Украины от пределов Московии до границ Трансильвании // Ляскоронский В.Г. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России. I. Описание Украины. II. Карты Украины. – К., 1901. – 44 с.
3. Боплан. Описание Украйны. – СПб.: Тип-я Карла Крайя, 1852.
4. Макаревський Ф. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської спархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2000.
5. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Ч.1. – СПб.: Изд-е Л.Ф. Пантелева, 1888;
6. Кулиш П. Записки о Южной Руси. Т. 1. – СПб., 1856;

7. Буланова Н. Земні силуети віри. Історія церков Кам'янського (Дніпродзержинська). – Дніпропетровськ: «Січ», 2000;
8. Мусиенко П. По местам запорожской славы // Радуга. № 11. Ноябрь. – К.: Изд-во «Радянський письменник», 1969;
9. Слабченко М.Є. Паланкова організація Запорозьких Вольностей / М.Є. Слабченко // Козирев В.С. Матеріали до адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). – Запоріжжя, 1999;
10. Буланова Н.М. Проблема урбогенезису Кам'янського-Дніпродзержинська // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. Вип.. 8. – Дніпропетровськ, 2010;
11. Эварницкий Д.И. Карты Украины и Заопрожья и планы р. Днепра // Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе 1905. Т. II. – Москва: Тов-во типографии А.И. Мамонтова, 1908;
12. Karta Granic Polski, y Rossyi, Zawieraiąca Część Południową Ukrainy, y Przeciąg Dniepru, Zacząwszy od Kiiowa, aż do Samary.
13. Дубецкий М. Кодак. Пограничная крепость и ее окрестности. – Варшава, 1900 // Летопись Екатеринославской Ученой архивной комиссии. Вып. II. – Ч. II. – Днепропетровск: Герда, 2015;